



<http://www.diva-portal.org>

## Postprint

This is the accepted version of a paper presented at *Finnsams höstkonferens, Sköldinge, 5-7 september, 2014.*

Citation for the original published paper:

Andersson, M. (2015)

1500-talets sörmländska finnar: problem och möjligheter.

In: Tor Eriksson (ed.), *Finnsams höstkonferens i Södermanland 2014: Slutrapport* (pp. 11-14).

Örebro

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-27854>

## 1500-talets sörmländska finnar: problem och möjligheter

Vid mitten av 1500-talet fanns det i Södermanland en mängd personer som kallades ”finne”, både bland borgarna i städerna och bland landsbygdens skattebönder och landbor.<sup>1</sup> Framförallt levde dessa finnar längs med Mälaren samt i närheten av Nyköping nere vid Östersjön. Det ligger nära till hands att sammankoppla den finska befolkningen med en förmodad finsk inflyttning i samband med handeln i de sörmländska städerna, vilket historikern Marko Lamberg tidigare gjort för det medeltida Stockholm.<sup>2</sup> Lambergs hypotes utgår i korthet från att unga finnar och finskor reste över till den svenska rikshalvan tillsammans med sina fäder och andra handelsmän: fädren för att handla, ungdomarna för att ta tjänst. Efter ankomsten till Södermanland arbetade dessa finnar först som drängar och pigor, för att sedan efterhand avancera och själva bli bönder. Lambergs resonemang är visserligen hypotetiskt, men det ger en god förklaring till varför spridningen av finnar i Södermanland vid 1500-talets mitt i stort sett var begränsad till städer och kustområden.

Den tidiga förekomsten av finnar i Södermanland och andra landskap fick i början av 1970-talet Richard Broberg att lansera en modell där han delade upp den finska inflyttningen till Sverige under tidigmodern tid i två delar.<sup>3</sup> Broberg menade att under medeltiden och ungefär fram till 1580 var de som flyttade till Sverige framför allt *västfinnar*, det vill säga människor som tidigare varit bosatta i västra Finland. Det västfinska ursprunget framgick, enligt Broberg, genom att finnarna bosatte sig i ”svenskbygder”, hade en förtrogenhet med svensk odlingsteknik och genom att det (i vissa undantagsfall) fanns uppgifter om ursprung som pekade mot västra Finland. Efter brytpunkten 1580 skulle däremot huvuddelen av de överflyttande finnarna ha utgjorts av *östfinnar*, vilka slog sig ner som nybyggare i de mellansvenska skogarna och framför allt ägnade sig åt svedjebruk. Broberg påpekade visserligen att den östfinska inflyttningen inte per automatik medförde att den västfinska inflyttningen helt upphörde, utan att de bägge flyttningsströmmarna antagligen länge pågick parallellt. Frågan är emellertid hur ett område som Södermanland, ett område som redan före nyodlingsepoken på 1580-talet hade ett relativt stort befolkningsutbyte med Finland, kan bidra till att problematisera Brobergs modell. Bidrar uppdelningen i västfinnar och östfinnar någonting till förståelsen av nyodlingen i landskapet under sent 1500-tal, och tillåter källmaterialet oss överhuvudtaget att göra denna uppdelning?

Hertig Karls inställning till nybyggare var i grunden positiv. Inflyttande nybyggare innebar att befolkningen ökade, vilket i sin tur på sikt innebar att hertigens intäkter ökade. Detta är bakgrunden till den positiva inställning som hertigen framhåller redan i det första dokument som behandlar nybyggare i hertigdömet, ett öppet brev till allmogen från september 1579.<sup>4</sup> Den omedelbara orsaken till varför Karl lät utfärda brevet var att några personer hade besökt honom och sagt sig vilja bygga torp ”där som tillfälle och lägenhet kan finnas på kronans obebyggda egendom”. Genom brevet fastslog nu hertigen ett antal regler för nybyggare, regler som kom

---

<sup>1</sup> Mina uppgifter om det tidiga 1500-talets finnar bygger på excerpter ur Richard Brobergs samlingar, vilka vänligen ställts till mitt förfogande av Tor Eriksson.

<sup>2</sup> Marko Lamberg, ”Att bli stockholmare under medeltiden”, *Släkt och hävd* 2002:3–4.

<sup>3</sup> Richard Broberg, ”Invandringar från Finland till Sverige före 1700-talet i verklighet och tradition”, i *Migrationen mellan Sverige och Finland*, Nordiska Rådet, Stockholm 1970.

<sup>4</sup> I Hertig Karls registratur (HKR), Riksarkivet (RA), daterat Nyköping 10/9 1579.

att påverka samtliga nybyggare i Sverige under de följande årtiondena: det skulle undersökas att inte torpet låg alltför nära äldre bebyggelse, nybyggarna utlovades skattefrihet och nybyggarens barn och ättlingar fick ärftlig besittningsrätt till torpet efter nybyggarens död.

Brevet från 1579 är det enda bevarade som reglerar nybyggarnas förhållanden i Södermanland. Hertig Karls vidare insatser i frågan tycks framför allt ha kretsat kring Värmland. Inte heller innehåller det så kallade ”finnkonceptet” – som för övrigt troligen användes för såväl finnar som för andra nybyggare – några uppgifter om just de sörmländska finnarna. Några enstaka ingripanden från hertigens sida rörande enskilda finnars nybyggen i landskapet finns dock.<sup>5</sup> Vad gäller finska nybyggare mer allmänt bör i detta sammanhang nämnas något kort om sambandet mellan de oroliga förhållandena i Finland under 1580-talet och uppdykandet av hjälpsökande finnar hos hertigen i Nyköping.<sup>6</sup> Redan 1580 hade några finnar kommit till hertigen och beklagat sig över den stora nöden i Finland. Inte nog med att de blev utsugna av fogden, de plundrades även av fogdens tjänare och av dem som fått böndernas gårdar i förläning av kungen. Det värsta av allt det som finnarna beklagade sig över, tyckte Karl, var att finnarna påstod att om de for till kungs för att beklaga sitt elände måste de sedan efter hemkomsten till Finland ”utstå och lida mer förföljelse än någon tid förr”! Karl reagerade på finnarnas uppgifter genom att skriva till sin bror konungen och kräva att han skulle åtgärda problemen i Finland.<sup>7</sup> Hertigens försök att ingripa till de finska undersåtarnas försvar i hembygden var emellertid fruktlösa, och nya grupper av klagande finnar fortsatte att anlända till Nyköping in på 1590-talet.<sup>8</sup> Karls främsta roll blev istället att agera beskyddare för finnarna genom att hans hertigdöme kunde fungera som en fristad för flyktande finnar.

Vid samma tid som finnarna reste och beklagade sig inför hertigen i Nyköping dyker de första uppgifterna upp om finska nybyggare i Södermanland. Det är emellertid inte helt enkelt att bilda sig någon klar uppfattning om nybyggarna utifrån det bevarade källmaterialet – ett problem som nutidens historiker inte är ensamma om att ha. I oktober 1583 skrev Karl till sin kamrerare Nils Nilsson och uppmanade denne att sammanställa uppgifter om hur många nybyggen som fanns i hertigdömet.<sup>9</sup> Uppgifter om nybyggen sammanställdes därefter vid ett flertal tillfällen under 1580-talet av fogdarna för att hålla koll på när nybyggarnas sexåriga skattefrihetsperiod var till ända.<sup>10</sup> En slutgiltig sammanställning kom till stånd först i mitten av 1590-talet. I november 1593 utfärdade Karl en fullmakt för Erik Jöransson (son till Erik XIV:s ökände kansler) ”att draga kring furstendömet och rannsaka om alla torpställen”.<sup>11</sup> Inte ens hertigen själv var således riktigt på det klara med omfattningen av nybyggarnas verksamhet!

---

<sup>5</sup> Ett exempel på detta är en anteckning i hertig Karls diarium om ett brev till fogden Kristoffer Persson på Gripsholm ”att förskaffa några finnar torpställen”. Hertig Karls diarium (HKD), RA, Råfsnäs 10/10 1585. Brevet är inte bevarat.

<sup>6</sup> För en mer utförlig skildring av denna fråga, se min artikel ”Ära den som äras bör: Hertig Karl och de första skogsfinnarna”, *Finnkultur* 2014:4.

<sup>7</sup> HKR Nyköping 29/5 1580.

<sup>8</sup> HKR Nyköping 8/6 1593 & HKR Nyköping 8/11 1593.

<sup>9</sup> HKD Nyköping 2/10 1583. Brevet är inte bevarat, men Nilssons sammanställning ingår i Södermanlands handlingar (SöH) 1580:18, RA.

<sup>10</sup> Dessa längder utgör huvuddelen av SöH 1580:18. Ett exempel på hur hertigen uppmanar en fogde att ge besked om ”hur många nyss upptagna torp [som] äro i hans befallning” finns i HKD Nyköping 11/9 1589.

<sup>11</sup> HKR Nyköping 8/11 1593.

Den rannsaking som Erik Jöransson genomförde 1594 finns dessvärre inte bevarad. Det enda som återstår är en summering av antalet skattlagda och oskattlagda torp, samt över hur mycket skattemedel de årligen tillförde hertigens förråd och kistor.<sup>12</sup> Av dessa uppgifter att döma verkar torpexpansionen i Södermanland ha börjat i slutet av 1570-talet, även om det inte är möjligt att fastställa någon exakt startpunkt. Sammanlagt visar Erik Jöranssons rannsaking att strax under 1100 nybyggen togs upp i hertigdömet under perioden 1580–1594. Av dessa var en dryg tredjedel, 409 stycken, belägna i Södermanland. Ungefär en fjärdedel av de sörmländska nybyggena var 1594 ännu oskattlagda, vilket tyder på att de har tagits upp under de sex åren närmast före rannsakingen. Av detta följer i sin tur att nybyggnationsverksamhetstakten var mer än dubbelt så hög i början av 1580-talet som ett årtionde senare.

Antalet torpare kan också studeras i de summeringar av hertigdömet torp som tillkom under 1580-talet. Två sådana längder finns bevarade bland landskapshandlingarna: dels den ovan nämnda sammanställning som Nils Nilsson gjorde i kammaren 1584, dels en anonym sammanställning som tillkommit omkring 1586.<sup>13</sup> I dessa längder redovisas även nybyggenas lägen inom landskapen, vilket gör det möjligt att studera deras geografiska spridning. För Södermanlands del framgår helt tydligt att det var den södra delen av landskapet, häraderna kring hertigdömet huvudstad Nyköping, som var mest kolonisationsintensiv.

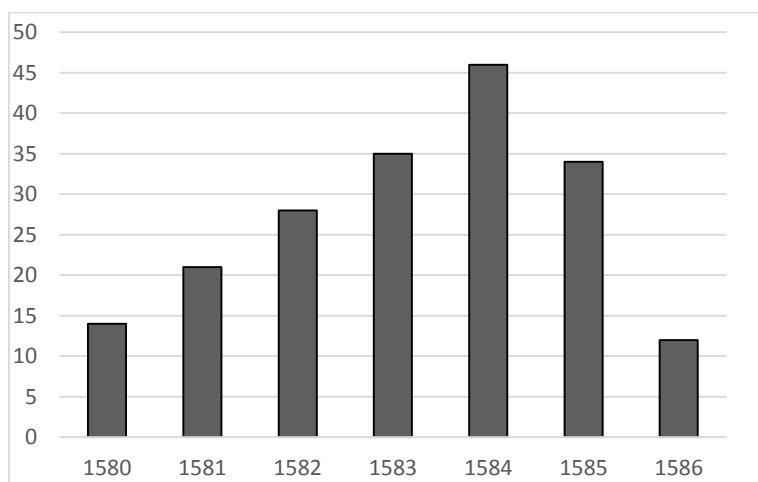


Fig 1. Antal nybyggen per år i Södermanland 1580–1586, enligt summering i Södermanlands handlingar 1580:18.

Den längd som behandlar perioden 1580–1586 redovisar inte bara hur många nybyggen som sammanlagt tagits upp utan också hur många som tagits upp *per år* under perioden. Därmed är det möjligt att studera vilka år det kom flest nybyggare till Södermanland. Som framgår i diagrammet ovan var utvecklingen under 1580-talets första år starkt expansiv. 1584 framstår som ett toppår under vilket fler än 40 nya torp etablerades i landskapet. Därefter vände utvecklingen nedåt och tillväxten av antalet gårdar avtog. Tillsammans med uppgifterna från Erik Jöranssons rannsaking, som visar att antalet nybyggen 1587–1594 var avsevärt mindre, kan därmed konstateras att så många nybyggen som det togs upp under 1584 blev det aldrig igen under något år i hertigens tid.

<sup>12</sup> Summeringen finns i Hertig Karls räktekammare, vol. 16:6, Kammararkivet, RA.

<sup>13</sup> Båda längderna ingår nu i SöH 1580:18, s. 24ff. respektive 337ff.

Hur stor andel av nybyggarna i Södermanland som var finnar är dessvärre inte möjligt att avgöra. De finska nybyggarnas geografiska utbredning är däremot möjlig att skissera. Den finska nybyggnationen i Södermanland under perioden efter 1580 ägde endast delvis rum i de områden där det sedan tidigare fanns finsk bosättning. Uppgifter om nybyggare i landskapshandlingarna pekar framför allt ut socknarna kring Nyköping som särskilt tätbefolkade av finnar.<sup>14</sup> Koncentrationen av finska nybyggare i trakterna kring Nyköping under 1580-talet är ett tecken på att ett stort antal av finnarna ankom Sverige med fartyg som seglat till hertigdömet huvudstad. Richard Brobergs excerpter (ur bland annat sörmländska domböcker) nyanserar till viss del denna bild, så att även skogarna i centrala Södermanland och längs gränsen mellan vad som idag är Eskilstuna och Strängnäs kommuner framstår som hemvist för finska nybyggare. Till viss del överlappar detta område de regioner där det fanns finsk bosättning redan vid mitten av 1500-talet. Detta innebär att man måste iaktta stor försiktighet om man vill dela upp de sörmländska finnarna i öst- och västfinnar på brobergskt manér. I de allra flesta fall saknas uttryckliga källuppgifter om finnarnas geografiska ursprung, och kunskapen om de sörmländska finnarnas namnskick och odlingsmönster är alltför ofullständig för att vara till någon hjälp. Brobergs ”indiciemetod” förlorar därför sin användbarhet då man försöker tillämpa den på sörmländska förhållanden. Därtill reser den frågor om de begrepp vi sentida forskare använder när vi försöker passa in historien i våra teoretiska modeller. Säger en modern uppdelning av 1500-talets människor i öst- och västfinnar någonting om hur 1500-talets finnar såg på sig själva, eller riskerar uppdelningen bara att fördunkla vår förståelse av de sörmländska nybyggarnas verklighet? Till syvende och sist är svaret på den grundläggande frågan om det fanns skogsfinnar i Södermanland eller inte helt och hållet beroende av hur vi väljer att definiera begreppet skogsfinne. I hertig Karls och finnarnas värld fanns ordet överhuvudtaget inte.

---

<sup>14</sup> Framförallt uppgifter i SöH 1580:18.